तस्मात् प्राणा उत्क्रामन्तीति" शाखान्तरे पञ्चमीप्रयोगात्। सम्बन्धसामान्यविषया हि षष्ठी शाखान्तरगतया पञ्चम्या सम्बन्धविशेषे व्यवस्थाप्यते। तस्मादिति च प्राधान्यादभ्युदयनिःश्रेयसाधिकृतो देही सम्बध्यते न देहः। न तस्मा दुत्क्रमिणोर्जीवात्' प्राणा उत्क्रामन्ति सहैव तेन भवन्तीत्यर्थः। सप्राणस्य प्रवसतो भवत्युत्क्रान्तिर्देहादित्येवं प्राप्ते प्रत्युच्यते" भा०। "स्पष्टोह्येषाम्" सू०। "नैतदस्ति यदुक्तं परब्रह्मविदोऽपि देहादस्त्युत्क्रान्तिः प्रतिषेधस्य देहापादानत्वादिति। यतोदेहापादान एवोत्क्रान्तिप्रतिषेध एकेषां समाम्नातॄणां स्पष्ट उपलभ्यते। तथाह्याम्नातं भागप्रश्ने 'बलायं पुरुषोम्रियते तदस्मात् प्राणाः उत्क्रामन्त्याहो स्विन्न ?" इत्यत्र "नेतिहोवाच याज्ञवल्क्यः" इत्यनुत्क्रान्तिपक्षं परिगृह्य न तर्हीयमनुत्क्रान्तेषु प्राणेषु मृत इत्यस्या माण्डूकायाम्" "अत्रैव समवलीयन्ते" इति प्रविलयं प्राणानां प्रतिज्ञाय तत्सिद्धये "सउच्छ्वयत्याध्मायत्याध्मातोमृतः शेते" इति शवशब्दपराम्रष्टस्य प्रकृतस्योत्क्रान्त्यवधेरुच्छ्वयनादीनि समामनति "देहस्य चैतानि स्युर्न देहिनः"। तत्सामान्यात् "न तस्मात् प्राणा उत्क्रामन्त्यत्रैव समवलीयन्ते" इत्यत्राप्यभेदोपचारेण देहापादानस्यैवोत्क्रमणस्य प्रतिषेधः; यद्यपि प्राधान्यं देहिन इति व्याख्येयम्। येषां पञ्चमीपाठः येषान्तु षष्ठीपाठस्तेषां विद्वत्सम्बन्धिन्युत्क्रान्तिः प्रतिषिध्यत इति प्राप्तोत्क्रान्तिप्रतिषेधार्थत्वादस्य वाक्यस्य देहापादनैव सा प्रतिषिद्धा भवति देहादुत्क्रान्तिः प्राप्ता न देहिनः। अपि च "चक्षुषो या मूर्ध्नोवान्येभ्यो वा शरीरदेशेभ्यस्तदुत्क्रामन्तं प्राणोऽनूत्क्रामति प्राणमनूत्क्रामन्तं सर्वे प्राणा अनूत्क्रामन्ति" इत्येवमविद्वद्विषये सप्रपञ्चमुत्क्रमणं संसारगमनञ्च दर्शयित्वा "इति तु कामयमान" इत्युपसंहृत्याविद्वत्कथाम् "अथाकामयमान" इतिव्यपदिश्य विद्वांसं, यदि तद्विषयेऽप्युत्क्रान्तिमेव प्रापयेदसमञ्जस एव व्यपदेशःस्यात्। तस्माद्विद्वद्विषये प्राप्तयोर्गत्युत्क्रान्त्योर्विद्वद्विषये प्रतिषेध इत्येवमेव व्याख्येयं व्यपदेशार्थवत्त्वाय। न च ब्रह्मविदः सर्वगतब्रह्मात्मभूतस्य प्रक्षीणकामकर्मणश्च उत्क्रान्तिर्गतिर्वोपपद्यते निमित्ताभावात्। "अत्र ब्रह्म समश्नुत" इति चैवं जातीयकाः श्रुतयोगत्युत्क्रान्त्योरभावं सूचयन्ति" भा०। "स्मर्यते च" सू०। स्मर्यतेऽपि च महाभारते गत्युत्क्रान्त्योरभावः। "सर्वभूतात्मभूतस्य सम्यग्भूतानि पश्यतः। देवा अपि च मार्गेषु मुह्यन्तेऽस्य पदैषिणः" इति। ननु गतिरपि ब्रह्मविदः स्मर्यते "शुकः किल वैयासकिर्मुक्तराद्दिक्समग्रसमभिप्रतस्थे पिता त्वनुगत्याहूतोभो इति प्रतिशुश्रावेति"। न सशरीरस्यैवायं योगबलेन विशिष्टदेशप्राप्तिपूर्वकः शरीरोत्सर्ग इति द्रष्टव्यं सर्वभूतदृश्यत्वाद्युपन्यासात्। नह्यशरीरं गच्छन्तं सर्वभूतानि द्रष्टुं शक्नुयुः। तथा च तत्रैवोपसंहृतम्। "शुकस्तु मारुताच्छीघ्रां गतिं कृत्वान्तरिक्षकः। दर्शयित्वा प्रभावं स्वं सर्वभूतगतोऽभवदिति। तस्मादभावः परब्रह्मविदोगत्युत्क्रान्त्योः। गतिस्मृतीनान्तु विषयमुपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः" भा०। "तानि परे तथाह्याह" सू०। "तानि पुनः प्राणशब्दोदितानीन्द्रियाणि भूतानि च परब्रह्मविदस्तस्मिन्नेव परस्मिन्नात्मनि प्रलीयन्ते। कस्मात् ? तथाह्याह श्रुतिः "एवमेवास्य परिद्रष्टुरिमाः षोडशकलाः पुरुषायणाः पुरुषं प्राप्यास्तं गच्छन्तीति"। ननु "गताःकलाः पञ्चदश प्रतिष्ठा" इति विद्वद्विषयैवापरा श्रुतिः परस्मादात्मनोऽन्यत्रापि कलानां प्रलयमाह स्म। न सा खलु व्यवहारापेक्षा पार्थिवाद्याः कलाः पृथिव्यादीरेव स्वप्रकृतीरपियन्तीति। इतरा तु विद्वत्प्रतिपत्त्यपेक्षा कृत्स्नं कलाजातं परब्रह्मविदो ब्रह्मैव सम्पद्यत इति तस्माद्दोषः" भा०। "अविभागो वचनात्" सू०। "स खल्वविदुषः कलाप्रलयः किमितरेषामिव सावशेषो भवत्याहोस्विन्निरवशेष ? इति। तत्र प्रलयसामान्याच्छब्दावशेषताप्रसक्तौ ब्रवीति अविभागापत्तिरिति। कुतः? वचनात्। तथाहि कलाप्रलयमुक्त्वा वक्ति "भिद्येते चासां नामरूपे पुरुष इत्येवं प्रोच्यते सएषोऽकलोऽमृतो भवतीति"। अविद्यानिमित्तानाञ्च कलानां न विद्यानिमित्ते प्रलये सावशेषतोपपत्तिः। तस्मादविभाग एवेति" भा०। "तदोकोऽग्रज्वलनं तत्प्रकाशितद्वारो विद्यासामर्थ्यात्सहैवगत्यनुस्मृतियोगाच्च हार्दानुगृहीतः शताधिकया" सू०। "समाप्ता प्रासङ्गिकी परविद्यागता चिन्ता। संप्रति त्वपराविद्याविषयामेव चिन्तामनुवर्त्तयति। समानाऽऽस्त्युपक्रमा चाद्विद्वदविदुषोरुत्क्रान्तिरित्युक्तं तमिदानीं सृत्युपक्रमं दर्शयति। तस्योपसंहृतवागादिकलापस्योष्मक्रमिणतो विज्ञानात्मन ओक आयतनं हृदयम्। "स एतास्तेजोमात्राः समभ्याददानो हृदयमेवान्ववक्रामतीति" श्रुतेः। तदग्रज्वलनम्। ततःपूर्विका चक्षुरादिस्थानापादाना चोत्क्रान्तिः श्रूयते "तस्य हैतस्य हृदयस्याग्रं प्रद्योतते तेन प्रद्योतेनैष आत्मा निष्क्रामति "चक्षुषो वा मूर्ध्नोवान्येभ्यो वा शरीरदेशेभ्य" इति। सा किमविशेषेणैव विद्वदविदुषोर्भवति ? अथास्ति कश्चिद्वि-